

Om symptomet

INDLEDNING

Som indledning til dette essay om symptomet vil jeg kort berøre et emne, som er beslægtet med symptomet, nemlig diagnosen. Diagnoser stilles på grundlag af symptomer og foruden at være intimt forbundet, deler diagnoser og symptomer nogle af de samme problemer.

Når jeg i forbindelse med min supervision af psykologer på hospitalernes psykiatriske afdelinger erfarer, hvor meget diagnosticering fylder i psykologernes og lægernes arbejde, kan jeg blive trist til mode. Diagnosticering er et uundværligt redskab, og der er ingen tvivl om, at diagnosesystemet med tiden er blevet raffineret, og at både læger og psykologer har stor erfaring i at bruge det og yder en stor indsats for at hjælpe deres patienter. Ikke desto mindre er det værd at minde om, at diagnoser lige som symptomer er semantiske fænomener og fordi, de begge tilhører begrebsverdenen, er de underlagt sociokulturelle konventioner med de begrænsninger, det afstedkommer. Diagnosticering er ikke identisk med den bagvedliggende sygdom og heller ikke med den person, der får stillet en diagnose. Jo mere sofistikeret og mangfoldige diagnoser bliver, jo bedre bliver læger og psykologer til at give saglige og rationelle forklaringer på den skjulte sygdom. Men af samme grund stiller spørgsmålet sig, hvordan vi skal forstå forholdet mellem en diagnose og den person, den er møntet

på. Her hjælper rationelle forklaringer ikke af den simple grund, at vi her støder på menneskets irrationelle sider. Diagnosticering er en måde at se på, som sker gennem slutninger om processer og fænomener, der tilhører en ikke synlig og ofte uforståelig verden, hvad enten det er kroppens indre verden, eller det er den indre psykiske verden. Det forekommer absurd, at et menneske kan få op til seks forskellige diagnoser, hvilket var tilfældet senest, jeg superviserede en sag med en ung kvinde, der var indlagt på en psykiatrisk afdeling, og det er betænkeligt at diagnosticering kan stå så meget i forgrunden, at det kan være svært at få øje på personen bag. Jeg har haft samme bekymrende oplevelse, når jeg første gang mødtes med studerende til vejledning, og de præsenterede sig med en diagnose og for eksempel sagde: ”Jeg er bipolar”, eller ”jeg er borderline”. Jeg svarede dem, at det kan være godt at vide for mig, men først vil jeg gerne kende deres navn og høre lidt om deres syn på, hvad vejledningen skal gå ud på.

Der er ingen tvivl om, at det for nogle mennesker kan være beroligende at få stillet en diagnose, selv når det drejer sig om en psykiatrisk diagnose. Men en diagnose kan også meget nemt blive en facade, man holder frem for sig som et skjold, man kan beskytte sig bag. Når diagnoser bliver håndteret som visitkort, eller når de bruges på en måde, hvor person og diagnose falder sammen og bliver et og det samme, har diagnoser overskredet deres beføjelser, hvis jeg kan sige det sådan, og vi glemmer den afstand, der er imellem en betegnelse og det betegnede, som i dette tilfælde er et menneske.

Diagnoser bliver som sagt stillet på grundlag af symptomer eller symptombilleder, og symptomer er lige som diagnoser tegn, der fortæller os om en forstyrrelse. At symptomer er tegn betyder, at de såvel som diagnoser skal læses og fortolkes.¹

KORT HISTORISK TILBAGEBLIK

Mennesker har længe før den moderne lægevidenskab, og også længe før Hippokrates lagde grunden til vor tids lægevidenskab, spekuleret over grundene til de menneskelige lidelsers barske virkelighed. Hesiod – den første didaktiske digter i den græske litterære tradition tog dette spørgsmål op til overvejelse, og forsøgte at besvare det i myteform. I forgangne tider, antog han, var menneskene ikke plaget af hverken arbejde eller lidelser. Jorden afgav rigelige mængder af føde, og men-

i Det følgende er baseret på B. Holmes *The symptom and the subject*. Princeton University Press. Princeton and Oxford

neskene levede i pagt med guderne. Det forandrede sig imidlertid, da Prometheus i menneskehedens tjeneste udfordrede Zeus' omnipotens. Det blev Guden så vred over, at han tog ilden fra menneskene, men Prometheus stjal den tilbage. Zeus svarede igen - ikke ved at tage gaver fra menneskene - men ved at give dem gaver i form af talrige plager, som blev hentet fra Pandoras "infame" æske. Siden har sygdomme hærget over mennesker og faldet over dem i tavshed, fordi Zeus fjernede stemmerne fra dem.

Filosoffen Plutarch havde en mere rationel tilgang til menneskers lidelser. Han korrigerede Hesiods idé om lidelsernes tavshed og gjorde det synspunkt gældende, at selv om sygdommen forblev skjult, kunne der iagttages forløbere som for eksempel udmattelse og fordøjelsesbesvær, som indeholdt forvarsler om sygdommens tilsynkomst, og dermed kunne læses som tegn eller symptomer på den sygdom, der ikke kunne ses. Plutarch gjorde hermed op med den arkaiske tids forståelse af sygdomme som indre dæmoner, og erstattede den med antagelsen om processer, der udfolder sig skjult i kroppen. Trods deres forskellige tilgange til symptomet var Hesiod og Plutarch optaget af det samme problem: at finde ud af, hvor symptomerne kom fra, og hvordan de skulle læses. Et symptom er en forstyrrelse uden øjensynlig årsag, men ofte ledsaget af smerter. Symptomer peger med andre ord på en ikke synlig dimension af vores væren, som imidlertid kan gøres tilgængelig. For den arkaiske verden såvel som for vores nutidige verden har symptomer stillet det menneskelige intellekt overfor den udfordring at fremkomme med logiske og rationelle fortolkninger. Da symptomer kan indeholde ret så alvorlige brud på grænser hos et menneske, stiller symptomer sig som en udfordring ikke blot til vores intellekt, men også til vores kreativitet og påbyder os at forestille os de usynlige agenter og kræfter, der er i stand til at udrette så megen skade. Det er af samme grund ikke så mærkeligt, at den arkaiske idé om dæmoner lever videre. Selv en moderne læge som Freud brugte betegnelsen dæmonisk for den gentagelsestvang, der kendetegnede visse former for symptomer. Også i dag er ordet dæmonisk en udmærket og dækkende betegnelse for de mærkværdige og irrationelle handlinger, mennesker udfører mod deres bevidste vilje.

Siden den klassiske lægevidenskab kanoniseret i Hippokrates lære har lægevidenskaben gennem århundreder udviklet større viden om kroppens skjulte funktioner og forstyrrelser og nogle teknikker til at intervenere og i sidste ende helbrede sygdomme.

Det var kroppens fremmedhed, dens mangeartede forstyrrelser drevet frem af usynlige kræfter og ikke mindst de forestillinger, man gjorde sig om dens upersonlige og umenneskelige karakter, der inspirerede den arkaiske og klassiske tid til at interessere sig for psyken. Gennem sin affinitet til kroppen blev psyken efterhånden udstyret med de samme dæmoniske kræfter og stillede lægevidenskaben overfor nye udfordringer, alt imens det psykiske blev til inspirationsstof for tragediedigterne - blandt dem især Euripides, den yngste af tragediedigteren, som lod den menneskelige psyke træde ind på tragediens scene og skabte det psykologiske drama. Når vi taler om kroppen som soma, forudsætter vi, at der er noget, der ikke er soma, og som vi kalder sjælen, psyken eller personen. I en af Platons tidligste dialoger tillægger han Alkibiades dette synspunkt og lader ham sige, at fordi kroppen ikke kan bruge eller styre sig selv, må der være en anden, der styrer. Mens psyken på Homerisk tid, blev opfattet alene som det, der forlader os og forsvinder, når vi dør, var det udviklingen af den klassiske lægevidenskabs studier af kroppen og dens forstyrrelser, der skabte interessen for menneskets psyke. Men selv om den Hippokratiske lægevidenskab i den senhellenistiske tid havde gjort store fremskridt på især det somatiske område, fremstod symptomet stadig som noget fremmed. Mere end tusinde år senere skriver Freud, at symptomet er det mest jeg-fremmede, vi støder på. Denne fremmedhed har givet anledning til alle mulige slutninger om usynlige årsager, og trods den moderne lægevidenskab og psykologiens kolossale fremskridt, er det stadig muligt at finde eksempler på, at det er fantasier mere end rationel tænkning, der har styret den moderne videnskabs tolkning af visse symptomer. Eksemplet par excellence er det hysteriske symptom, som op igennem hele vores kulturhistorie er blevet tolket som et specifikt kvindeligt symptom understøttet af selve navnet, idet hysteri er en omskrivning af hysteron - den græske betegnelse for livmoderen. Platon har i *Timaios* billedliggjort idéen om hysteriens særlige affinitet til kvinden og hendes livgivende organ livmoderen i en morsom fortælling, der ikke er uden indsigt. Han beskriver først mandens kønsdele og siger, at de er naturligt ulydige og egenrådige og i et rasende begær prøver de at dominere al ting. ” På samme måde er det med kvinderne. Deres ”livmoder” eller nedre del, som man kalder den, er et levende væsen, der bor i dem og begærer at føde børn. Hvis den er ufrugtbar i alt for lang tid, bliver den yderst frustreret og vred og vandrer rundt i hele kroppen, hvor den blokerer luftvejene og

hæmmer åndedrættet, og dermed forårsager den ekstreme lidelser og alverdens sygdomme".²

Platons idé holdt sig op igennem vores kulturhistorie og så sent som hos Charcot, den franske læge, der i slutningen af 1800-tallet blev berømt for sine behandlinger af hysteriske patienter, finder vi den samme tankegang, selv om livmoderen hos ham er erstattet af ovarierne som det for det maskuline blik forstyrrende organ. Charcot opfandt som konsekvens af sit synspunkt en såkaldt ovariekompresor, der blev anbragt uden på kvinders underliv for at presse ovarierne på plads.

Med Freud blev denne fantastiske fortælling omsider erstattet af en anden måde at læse symptomet på skabt ved, at Freud lærte at lytte til sine hysteriske patienters klager og herigennem erfarede, at der skjult bag symptomet, hverken var guder eller dæmoner men et kummerligt seksual- og kærlighedsliv. Freud forstod lige som Plutarch, at symptomer kræver at blive læst og fortolket. Det var gennem arbejdet med de primært hysteriske patienter, at Freud udformede sin teori og indførte en behandlingsmetode, der alene betjener sig af samtalen. Psykoanalysen blev en "tale-kur". Men ikke alene lyttede Freud til sine patienter, han lærte at *læse* deres symptomer. Derved videreførte han den tradition, som Plutarch blandt andre havde lagt grunden til.

SYMPTOMET I PSYKOANALYSEN

Et blik på Freuds tidlige hystericstudier viser, hvordan han gennem patienternes tale lærte at forstå den mening, deres symptomer rummede og læse disse som en tekst, der kunne afkodes og fortolkes på samme måde, som han lærte at tolke drømmens særlige sprog. Karakteristisk for den hysteriske lidelse er de kropslige symptomer i form af smerter, kramper, lammelser, synsforstyrrelser med mere, der alle savner somatisk begrundelse, men viser at patienten har konverteret en psykisk lidelse eller smerte og givet den et kropsligt udtryk. En af Freuds patienter Frau Cæcilie led af stærke smerter i den ene side af ansigtet, som hun selv tolkede som udtryk for, at hendes mands opførsel var som et slag i ansigtet. Ved en anden lejlighed følte hun en skarp smerte i hovedet, og kunne selv føre den tilbage til en oplevelse, hvor en slægtning havde set på hende med et gennemborende blik. En anden patient haltede som udtryk for, at hun havde begået et seksuelt fejltrin. En tredje patient led af lammelser i benene, og udtrykte med dette symptom, at hun ikke magtede at stå på egne ben. Det hysteriske symptom tager udgangspunkt i et sprogligt udsagn, som det ses - et

udsagn der bedst kan forstås som en død metafor. Vendinger som et gennemborende blik og et slag i ansigtet er egentlig metaforer, men metaforer der gennem hyppig brug har mistet deres kraft og gledet ind i sproget som slet og ret talemåder. Hysterikeren har så at sige bragt dem til live igen ved at lægge sine krænkelser og utilfredsstillede passion ind i dem. Det hysteriske symptom er det dramatiske udtryk for den fortrængte lidenskab skabt gennem anvendelse af en af retoriikkens troper, som i dette tilfælde er metaforen. Ved at lytte til den tale, der ledsagede symptomerne, kunne Freud kaste lys over psykens funktioner og forstyrrelser og dermed løse gåden om forbindelsesledet mellem soma og psyke, som de gamle grækere stødte ind i, i deres erkendelsesmæssige bestræbelser på at nå hinsides krop og soma.

Ved siden af den hysteriske neurose blev det tvangsneurosen, der skabte grundlaget for psykoanalysens teori om det psykiske symptoms dannelse, og mens hysterien havde betjent sig af metaforen som vej til symptomets dannelse, blev det metonymien eller forskydningen, der synliggjorde sig i tvangstanker og handlinger. I dag bruges diagnosen tvangsneurose ikke. Den er blevet erstattet af betegnelsen OCD som står for obsessive compulsive disorder. Hermed er noget væsentligt imidlertid gået tabt. Diagnosen OCD er et godt eksempel på, hvordan en diagnose nærmest falder sammen med sygdommen og dermed reducerer afstanden mellem diagnose og den ofte komplicerede lidelse, der ligger bag.

Som betegnelsen OCD antyder, er teorien om symptomets dannelse gledet helt ud af diagnosen, der er rent deskriptiv og holder sig på niveauet for iagttagelig adfærd. Det betyder også, at behandlingen i overensstemmelse hermed bliver fortrinsvis kognitiv og adfærdskorrigerende og har som mål at ophæve symptomerne og reducere angsten. Men som Freud et sted skriver, opnår man ikke andet ved en fjernelse af symptomet end at åbne vejen for nye symptomer.

I det følgende skal jeg forsøge at gå bag om symptomet og beskrive de mekanismer, der er ansvarlige for symptomets dannelse. Til det formål og som illustration vil jeg benytte et tilfælde af tvangsneurose.

ET TILFÆLDE AF TVANGSNEUROSE

En mand i fyrrerne henvender sig til mig på et tidspunkt, hvor den psykiater, han havde konsulteret, havde opgivet videre behandling. Ved vores første møde fortæller han under ledsagelse af angst og skam, at han lider af en urinfobi, som har kastet ham ud i rensesritualer, der har invalideret hans tilværelse. At gå på toilettet indebærer en poten-

tiel risiko for at blive ”besmittet” med urin. Denne velbegavede mand vidste udmærket, at urin er relativt harmløst, men i hans fantasi havde urin karakter af et smitsomt stof, der ville være i stand til at forvolde alvorlig skade og ikke mindst, ville det kunne nedbryde hans hjerne og føre til, at han langsomt gik i opløsning. Efter et sådant toiletbesøg tvang fantasien om en mulig indre opløsning ham til at foretage omfattende renselser ikke blot af legemet, men af tøj, livrem, visa kort og hvad han ellers bar på sig. Om sit sygdomsforløb fortalte han, at den brød ud på det tidspunkt, han forberedte sig til studentereksamen, og at det første tegn var en tanke, han ikke kunne befri sig for. Han blev ”angst for ikke at kunne koncentrere sig ved tanken om ikke at kunne koncentrere sig”. Denne tvangstanke fortæller noget karakteristisk om den tvangsprægede, der med al magt forsøger at forskyde hele den komplekse problematik, han lider under, til et tankemæssigt plan. Den tvangsplagede kan således tage sig ud som en karikatur af den oplyste rationalitet. ”Cogito ergo sum”. Tvangsneurotikerer har som rationalisten skabt et tankens autarki, og denne insisteren på tankens almagt præsenterer sig som en af de største vanskeligheder, man møder i arbejdet med disse patienter. Det er imidlertid vigtigt ikke at overse det moment af modstand, der også gemmer sig i de påfaldende detaljerede beskrivelser af tvangshandlingerne, som disse patienter insisterer på at berette om igen og igen. Noget holdes på afstand, og dette noget har med lyst at gøre, som vi skal se. Den slovenske filosof Mladen Dolar har i sin artikel om det uhyggelige *I shall be with you on your wedding-night* foreslået, at tvangsnurosen har et træk fælles med det uhyggelige, som består i at der ikke hersker nogen usikkerhed eller tøven, men at der i begge tilfælde er tale om ”for stor sikkerhed, hvor flugt gennem tøven ikke længere er mulig og hvor objektet kommer for tæt på”.³ Det er en formulering, synes jeg, som meget præcist rammer både angstens styrke og patientens overbevisning om farens realitet.

Som analytiker stiller man sig det spørgsmål, som også lægmand ville gøre: Hvad er det, der får mennesker til at handle så irrationelt og udsætte sig for sådanne pinsler, og som analytikere ved vi, at selv analysen kun tilnærmelsesvist kan besvare dette spørgsmål. Men vi aner, at svaret er at finde i en særlig form for lyst i dybet af symptomet, som er hinsides sprog og mening.

Som afslutning på sit mest omfattende skrift om behandlingsteknik i *Den endelige og uendelige analyse*, konkluderer Freud, at der efter endt analyse ”næsten altid er restfænomener”.⁴ Der er med andre ord

noget, talekuren ikke kan sætte ord på og vanskeligt føje ind i sproget. Det betyder ikke, at symptomet er uden mening. Det gælder generelt for symptomer, at de har en sproglig dimension og tilhører den symbolske orden og derfor er tilgængelige for meningsfuld forståelse. Men symptomet er også intimt forbundet med den fysiske krop, med det reelle og med den lyst, der er knyttet til kroppen ikke mindst gennem de erogene zoner: den orale, anale og genitale og det er denne lyst, der udgør den største modstand mod forandring.

I sine to forelæsninger om symptomet har Freud fulgt disse to spor. I den første forelæsning *Symptomernes mening*⁵ drejer det sig, som titlen angiver, om symptomets betydning, mens den efterfølgende forelæsning *Symptomdannelsens veje*⁶ undersøger den vej, driften skjult i symptomet følger på sin vej til tilfredsstillelse. For Freud og senere for Jacques Lacan har undersøgelsen af symptomet drejet sig om at forbinde disse to sider, - den side der gennem tolkning tillader synliggørelsen af en skjult eller fortrængt mening og den side, der ligger uden for en meningskontekst, men som trods dette lader sig artikulere og bringe i samklang med symptomets mening. Jeg skal forsøge at illustrere disse to veje til forståelse af symptomets henholdsvis mening og betydning gennem arbejdet med min analysand.

Centralt i analysandens tvangstanker og handlinger stod fantasien om at gå til grunde ved kontakten med urin. Vi fandt en vis mening i denne fantasi ved at knytte den til nogle særlige forhold i hans historie. Gennem hans fortælling gik det op for mig, at det var moderens skæbne, han så at sige gennemlevde på sin egen krop. Moderen var blevet indlagt og opereret for en hjernetumor, da han var ganske lille og i løbet af opvæksten, forskrækkede det ham, når han var vidne til, at moderen råbende og skrigende vaklede gennem husets værelser. Faderen, som var læge og en autoritativ og gudfrygtig person, forklarede den panikslagne dreng, at det var hjernesvulsten, der lå til grund og påbød ham at vise barmhjertighed med moderen. Først mange år senere forstod analysanden, hvordan tingene hang sammen. Under dække af dette påbud skjulte faderen sandheden om, at moderen havde et alkoholmisbrug, en sandhed, der først langt senere blev åbenbar for min analysand. På samme tidspunkt som den første tvangstanke dukkede op, udviklede han en synsforstyrrelse, der forhindrede ham i at læse og afslutte sin eksamen, og som pegede på en identifikation med moderens sygdom. Det var i samme periode, at han som en barmhjertighedsgerning foreslog faderen at gøre en ende på moderens liv og hendes lidelser. Han vendte således barmhjertighedsbudskabet,

som faderen gennem opvæksten havde påbudt ham mod faderen selv og kunne herigennem udtrykke den vrede, frustration og fortvivlelse, den for ham uforståelige og fordækte familiære situation havde fremprovokeret i ham.

Kimen til det, der skulle udkrystallisere sig i urinfobien og tvangsritualerne, blev lagt ved en tilfældig hændelse og på et tidspunkt, hvor han var flyttet fra hjemmet. En dag han var på vej hjem fra et vaskeri, strejfede det renvaskede tøj en stærkt beruset mand. Lugten fra denne mand, som han forbandt med urin, gjorde ham panikslagen, og han vendte om og vaskede tøjet endnu en gang. Lugten af urin var forbundet med moderen, og denne lugt knyttede sig til en bestemt erindring. Moderen havde lånt en jakke af ham, og da han fik den retur, hang der ved den en lugt, som han udlagde som urin. Den lugt, der udgik fra moderen, og som han fejlagtigt udlagde som urin, blev således omdrejningspunkt for fantasien om at gå til grunde, som havde skræmt ham gennem opvæksten, og som manifesterede sig i hans første tvangssymptomer, da han under eksamenslæsningen og på grund af den turbulente situation bukkede under i tvangsneurosen. Der var hermed skabt en vis mening i hans symptom. Meget var imidlertid stadig uklart herunder især symptomets persevererende og insisterende karakter. Hvad var det for kræfter, der vedvarende sendte min patient ud i disse endeløse vaskeritualer?

Gennem de mange år analysen varede, fik jeg et ganske godt indblik i de omfattende vaskeritualer, han pålagde sig som en form for korporlig renselse, men også som en soning om en fantasi om at have handlet skændigt og utilgiveligt. I en magisk form for tænkning tuede min patient til et middel, som mennesker altid har brugt, når for eksempel bloddrab skulle sones. Således måtte Odysseus i helt bogstavelig forstand foretage en rengøring og dermed rense sig for synd og blodsudgydelse, da han efter hjemkomsten fra sin lange rejse havde dræbt Penelopes bejlere, lige som syge mennesker i oldtidens Grækenland måtte foretage renselser, inden de begav sig ind på et af de hellige steder, der var viet til lægekunstens Gud Asklepios. Denne magiske form for tænkning, som børn ofte gør brug af både i leg, og når de er ængstelige, forsvinder aldrig helt men kan som følge af angst dukke op og tjene som afværge mod følte katastrofer. Min analysand led under en voldsom panikangst, når forureningsfantasien truede ham, og han kendte ikke andet middel end den kropslige renselse. Den gav ham en vis form for umiddelbar lettelse, der imidlertid snart blev afløst af en dyb skamfølelse, et udtryk for, at hans jeg led under den ydmygel-

se, som vaskeritualerne tvang ham ud i. Her var imidlertid ikke blot tale om angst, skam og skyld, men også om en sær form for lyst. Jeg kunne hos min analysand iagttage en påfaldende kontrast mellem den skødesløshed, hvormed han omgik sin vandladning og den samvittighedsfuldhed, hvormed han udførte de efterfølgende renselsesritualer.

En dag skete der noget, som fik afgørende betydning for det efterfølgende arbejde, og som tydeliggjorde den driftstilfredsstillelse, der var en del af symptomet. Min analysand havde fra analysens begyndelse haft brug for at benytte mit toilet både før og efter vores timer, og jeg kunne efterhånden ikke undgå at registrere den umiskendelige lugt af urin på det toilet, der var forbeholdt mine klienter. Jeg foreholdt ham dette og foreslog, at der måtte være en vis form for lyst og tilfredsstillelse forbundet med hans vandladning. Til min overraskelse svarede han prompte på min tolkning ved at fortælle, at han ofte legede med tanken om ”at pisse sine mest elskede bøger til”, og han kunne have en med rædsel blandet lyst til at lade toiletbørsten strejfe hans mest udsøgte skriveredskaber. Vi havde hermed bevæget os på vej til at forstå den særlige form for lyst, der lå gemt dybest i symptomet skjult bag angst, skam og skyld. Denne lyst, som hos tvangsneurotikerer typisk har sadistisk karakter, er det vanskeligt at få adgang til. Ikke desto mindre er det afgørende for behandlingen at få den artikuleret og koblet til fantasierne og den mening, vi kan læse ud af disse. Antagelsen om tvangsneurotikerens skjulte sadistiske lyst er i psykoanalysen forbundet med begrebet om regression, som er et af hovedbegreberne i Freuds forelæsning om symptomens dannelse. Regression henviser til, at driften kan vende tilbage til en tidligere tilfredsstillelsessituation under indtryk af en frustration af seksualdriften senere i livet. Regressionen kan tage to former. Der kan være tale om at regrediere til et tidligere seksualobjekt, under indtryk af skuffelse eller forladthedsfølelse, og der kan være tale om at regrediere til en tidligere tilfredsstillelsesmåde.

Mens hysterikerne typisk regredierer til et tidligere seksualobjekt, vil tvangsneurotikerer typisk regrediere til en tidligere tilfredsstillelsesmåde, som i disse tilfælde hyppigt er den anal-sadistiske fasedriftstilfredsstillelse. Vi er hermed på sporet af den lyst, der fikseret til et bestemt kropsområde spiller en vigtig rolle i tvangsneurosen. Den skjulte lyst, tvangsneurotikerer nyder, er forbundet til hans symptom og skjult i dette til hans fantasier, og den giver os derfor et sjældent indblik i den infantile og perverse seksualitet og hjælper til at forstå, hvorfor disse patienter har så svært ved at give afkald på den sympto-

matiske driftstilfredsstillelse på trods af al den lidelse, den medfører. Det er ikke mindst Lacans fortjeneste, at have synliggjort denne dobbelthed i symptomet. Således er symptomet en symbolsk konstruktion bygget omkring en reel kerne bestående af nydelse, mens Freud bruger billedet af ”sandskornet som muslingen danner perlen omkring”.⁷

Lacan har foreslået, at der i dybet af vores intimitet findes en ex-timitet - en rest, som aldrig er blevet optaget i den symbolske orden. Selv om denne rest ikke er tilgængelig for mening og betydning, er det analysens opgave at artikulere den og føre den ind i en meningsgivende kontekst. Det er arbejdet med analysandens fantasier, der tillader en artikulering af denne rest og samtidig synliggør, hvordan analysanden organiserer sin nydelse.

Det er karakteristisk for enhver neurose, at uanset hvor indgribende og invaliderende symptomet er, så er neurosen trods alt også afgrænset. Min analysand havde, som han udtrykte det, et godt ægteskab og et tilfredsstillende seksualliv. Han havde tre velfungerende børn, et arbejde, han værdsatte, og han holdt at male og læse litteratur af enhver slags i sin fritid. Som en kontrast hertil levede symptomet sit eget enerådende liv. På symptomplanet var det ikke hans fallos eller kønsorgan, der gjorde sig gældende, men hans penis, eller mere præcist hans tissemand. Her havde han deponeret fantasien om at gå til grunde gennem det smittefarlige stof sammen med angsten, skylden og skammen, og alene tvangsritualets renselsesceremoni kunne for en stund dæmpe angsten. Det er vigtigt, at være opmærksom på, at der på det kropslige sted, hvor symptomet har slået rod ikke er tale om et sprogligt tilgængeligt fænomen. Symptomet har tværtimod antaget karakter af tinglig størrelse. Der har med andre ord fundet en af-symbolisering eller de-signifiering sted. Det kan forklare det mekaniske præg, der er over symptomet. Det agerer så at sige, uden at bevidstheden kan gribe ind og ændre på tingene. Lacan har i sit angstseminar i forbindelse med diskussionen af tvangssymptomet brugt udtrykket en ”dryppende vandhane”,⁸ mens min analysand forklarede mig, at det var, som havde han en firsporet motorvej i hjernen med henvisning til, at noget vedvarende insisterede på at blive realiseret, noget der både var skræmmende og lystfyldt. Det mekaniske præg giver tvangssymptomet karakter af noget dæmonisk og uhyggeligt, og det var netop dette mekaniske aspekt ved psyken, der fik Freud til at tale om ubunden energi, en energi der ikke er bundet ind i en semantisk kontekst og om en gentagelsestvang, det vil sige en form for gentagelse, der står uden for viljens kontrol.

I tvangslidelsen findes en paradoksal form for mental energi, der efterlader et menneske fastlåst og paralyseret af noget, der bedst kan betegnes med *for meget* - en utilgængelig *excess*. Dette præg af for meget kan iagttages i selve gentagelsestvangen, som ingen grænser kender og ikke lader sig bremse af hensynet til virkeligheden eller til personen selv. Det mest velkendte eksempel på dette excessive element er rusen, men også mennesker, der er afhængige af seksuel stimulering udviser dette for meget, når de bliver slave af gentagende og intensiv ophidselse.

På trods af, at tvangshandlinger kan have det, jeg omtalte som et mekaniske præg, befinder vi os ikke uden for det psykiske og dermed uden for mening og betydning, og selv om tvangshandlingerne forekommer de pågældende personer at være uden mening, er der ingen tvivl om, at de betyder noget. Denne forskel mellem at have en betydning og være betydende fik jeg lejlighed til at konstatere, da min analysand den første dag efter en længere ferie ringede og meddelte, at han var så dårlig, at han så sig nødsaget til at aflyse vores aftale den pågældende dag. Da jeg forstod, at han ikke fejlede noget fysisk, foreslog jeg ham, at det måske netop kunne hjælpe ham at komme til vores aftalte tid. Det gjorde han og fortalte, hvordan han i ferien havde oplevet en forfærdelig angst for at være blevet besmittet af urin, og da hustruen denne gang nægtede at deltage i vaskeritualerne, var angsten taget til. Han var så kommet i tanke om den diktafon, han havde brugt en dag, angsten overvældede ham, og han ikke magtede at fortælle mig om det, og derfor havde indtalt hele angstscenariet på et bånd og bedt mig opbevare diktafonen. Nu var tanken den, at diktafonen kunne være besmittet, og angsten var herefter blevet forskudt til diktafonen. Jeg registrerede hos mig selv et vist pres ikke på grund af hele denne fortælling om diktafonen, men fordi jeg kunne mærke, at der i hans fortælling gemte sig et krav eller en bønfoldelse. Det formidlede jeg til ham, og han svarede som en bekræftelse på min intervention, at "han vidste, at jeg ikke ville rense den for ham".

Dette udsagn kan både tolkes som et ønske om, at jeg kunne overtale til at overtage hustruens funktion, men det kan også være, at han nærede et ønske om, at jeg deltog i hans symptom på et andet plan end det verbale og endelig, at jeg måske kunne berøre den "smittefarlige" genstand og således overbevise ham om dets uskadelighed.

Når vi skal hjælpe mennesker med så mærkværdige og mekaniske adfærdsmønstre er det vigtigt at holde fast ved, at det er muligt at skabe mening i galskaben. Der er et moment af henvendelse og

begær i symptomet, som vi dels registrerer, dels kan skabe mening i ved at knytte det isolerede kropssymptom til analysandens fantasi-er. Henvendelsen udgår med andre ord fra en fiksering i en kropslig form for nydelse, som ikke umiddelbart lader sig indskrive og forstå i en meningsfuld diskurs. Ikke desto mindre taler kroppen lige som drømmen, men i et sprog hvis bogstaver og grammatik, vi skal lære at kende, som Freud skriver i sin *Drømmetydning*. Samme sted gør han opmærksom på, at vores tolkninger af en drøm eller et symptom på et tidspunkt støder på en modstand, som er ”drømmens navle” - det sted, hvor den er fastgjort til det ukendte, som en anerkendelse af, at der er noget hinsides sprog og mening - en slags stopklods for en sproglig tilgang til drømmen og symptomet.

Freud talte om ”gennemarbejdning”, mens Lacan har brugt udtrykket at ”traversere fantasien”, som betegnelse for måden, hvorpå vi forsøger at gøre denne lyst hinsides mening tilgængelig. Det var toilet-episoden, der banede vejen for åbenbaringen af lysten til at ”pisse sine bøger til”, og det blev herfra, vi kunne begynde at udfolde de fantasier, der knyttede sig hertil. Det var, som om opgaven bestod i nærmest helt konkret at hægte lysten fra dens kropsfikserede sted og føre den ind på området for noget meningsskabende. I lang tid arbejdede vi med hans angst og vrede mod faderen. Som dreng og senere ung mand var min analysand omgivet af signaler og budskaber, han ikke forstod. Men han forstod, at noget var helt galt og han antog, at faderen havde den privilegerede ret til at dømme i de for drengen så uforståelige forhold, der herskede i hjemmet. Han var bange for faderens dom. Da han i gymnasieårene læste den danske digter Kaj Munks skuespil *Ordet* blev det for ham en genspejling af de hjemlige bekymringer og uforståelige handlinger udført af mennesker, der var ham nærmest, men som hver især var karakteriseret af noget, de ikke selv forstod. *Ordet* blev også en åbenbaring af billedet på den Gud, han kunne forbinde med faderen. Det var den onde Gud- det var Jahve-Guden, og han led under faderens fordømmende stemme, men den udgik fra hans eget indre.

Bag disse ødipale tanker og fantasier, der kredsede om ”faderens lov” lå nogle dybere og mere utilgængelig lag af fantasier, knyttet til moderen. Den første tvangstanke om ikke at kunne koncentrere sig ved tanken om ikke at kunne koncentrere sig og den efterfølgende synsforstyrrelse ledte naturligt tanken hen på moderens sygdom, da han var ganske lille og på en meget tidlig affektiv identifikation med hende. Han havde så at sige inkorporeret den hjernesvulst, moderen

var blevet opereret for og havde på et præ-verbalt plan gjort den til en fantasi om sin egen skæbne. Men det var først under eksamenspresset og de ulykkelige forhold i familien, at denne ikke - repræsenterede ting, dette utilgængelige lag i ham åbenbarede sig, og han levendegjorde moderens sygdom i sin egen krop. Gennem de mange års arbejde på forskellige niveauer af det psykiske lykkedes det i et vist omfang at frigøre symptomet fra dets kropslige fiksering, og han oplevede en vis befrielse fra angst, skam og skyld. Undervejs i vores arbejde lærte jeg, hvor vigtigt det er at kigge bag om både en diagnose og et symptom, og at en behandling, der alene sigter mod at opløse symptomet og den tilhørende angst, aldrig når sit mål. I stedet for at fokusere på angsten og symptomet, bør man se begge som et vindue, hvorigennem man skimter den skjulte årsag og nydelse.

-
- 1 Holmes 2010
  - 2 Platon 2013: 631
  - 3 Dolar 2019: 23
  - 4 Freud 1992: 203.
  - 5 Freud 2004
  - 6 Ibid.
  - 7 Freud 1984: 76
  - 8 Lacan, 2015: 321

LITTERATUR

- Dolar, Mladen. "I shall be with you on your wedding wedding-night". I: *Lacan and the uncanny*. October, Vol. 58 s. 23
- Freud, Sigmund: *Drømmetydning*. Hans Reitzels Forlag 1974 (1900).
- Freud, Sigmund; *Dora: Brudstykke af en hysteri-analyse*. Hans Reitzels Forlag 1984 (1905).
- Freud, Sigmund: Den endelige og den uendelige analyse. I: Sigmund Freud *Afhandlinger om behandlingsteknik*. Hans Reitzels Forlag 1992 (1937).
- Freud, Sigmund: Symptomets mening. I: Sigmund Freud *Psykoanalyse – Samlede forelæsninger*. Hans Reitzels Forlag 2004. (1916-17).
- Freud, Sigmund: Symptomdannelsens veje I: Sigmund Freud *Psykoanalyse – Samlede forelæsninger*. Hans Reitzels Forlag 2004. (1916-17).
- Holmes, Brooke: *The symptom and the subject*. Princeton University Press 2010.
- Lacan, Jacques: *The Seminar Book X: Anxiety*. Polity Press 2015 (2004).
- Platon: Timaios. I: *Platon samlede værker IV*. Gyldendal 2013.